

УДК 343.9

DOI 10.36919/3041-1149(Print).5.2024.139-144

Б. С. Дехтяр,

здобувач ступеня доктора філософії,

ПВНЗ «Європейський університет»

email: bdekhtyar@e-u.edu.ua

ORCID 0009-0008-6940-785X

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА МЕЖІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розкриттю поняття, видів і меж судового контролю в кримінальному процесі України. Вказано, що питання щодо встановлення меж судового контролю є одним із основних у кримінальному процесуальному законодавстві. Зроблено висновок, що судовий контроль у кримінальному процесі полягає в діяльності слідчого судді на стадії досудового розслідування та в екстрадиційній процедурі, в межах повноважень, наданих йому КПК України, з метою забезпечення своєчасного захисту прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. Наголошено на потребі в розширенні меж судового контролю в кримінальному провадженні. Слідчий суддя уповноважений ухвалювати рішення щодо: ексгумації трупа, якщо родичі померлого мають заперечення проти цього; проведення примусового освідування суб'єкта; усунення захисника від участі в провадженні, якщо останній проявляє зловживання наданими йому повноваженнями та чинить перешкоди для встановлення обставин кримінального правопорушення, а також є іншим учасником у цьому кримінальному провадженні.

Ключові слова: судовий контроль, межі, види судового контролю, слідчий суддя.

Постановка проблеми та її актуальність. Важливою функцією судової влади в нашій країні є здійснення судового контролю в кримінальному процесі. Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України це завдання покладається на слідчого суддю. Роль слідчого судді є надзвичайно важливою, оскільки його рішення мають значний вплив на хід і результати досудового розслідування, захист прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, а також на реалізацію загальних цілей кримінального провадження..

У межах своїх повноважень, згідно з кримінальним процесуальним законодавством, слідчий суддя здійснює: ухвалює рішення відносно застосування заходів забезпечення кримінального провадження; надає дозвіл на проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора; вирішує окремі питання, які пов'язані із видачею осіб (екстрадицією).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань судового контролю в кримінальному процесі приділяли увагу українські та зарубіжні науковці, а саме: О. В. Білоус, Ю. М. Грошевий, Н. С. Карпов, О. В. Калиновський, Д. П. Кисленко, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, П. П. Пилипчук, М. А. Погорецький, О. І. Полюхович, В. В. Ринда, М. М. Сичук, В. І. Чорнобук, М. Г. Шавкун, О. Г. Шило, А. І. Яковинець та ін.

Метою статті є дослідження таких категорій судового контролю, як поняття, види та межі в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України зазначено, що слідчий суддя здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні відповідно до порядку, встановленого цим Кодексом. Проте, як зауважує Н. В. Ковальова, термін «судовий контроль» не отримав ні термінологічного, ні змістовного визначення в цій статті, а також в інших положеннях кримінального процесуального законодавства [1, с. 311].

Визначення судового контролю здається обмеженим, оскільки воно не враховує, що ініціювати діяльність слідчого судді здатні не тільки сторони обвинувачення чи захисту. Наприклад,

заявник або власник майна уповноважений подати скаргу на бездіяльність слідчого чи прокурора згідно з п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України. Так само, відповідно до ч. 1 ст. 171 КПК України, цивільний позивач має право подати звернення до слідчого судді, в якому клопотати щодо накладення арешту на майно з метою забезпечення цивільного позову. У кримінальному провадженні, де має місце публічне обвинувачення потерпілий, хоча і не виступає стороною обвинувачення, проте він має право подати скарги на певні рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора згідно з ч. 1 ст. 303 КПК України.

На думку Р. І. Тракала, судовий контроль на стадії досудового розслідування має на меті перевірку того факту, чи було обмежено права й свободи суб'єктів, що гарантовані Конституцією України, в законному порядку та чи належно це рішення обгрунтовано.

Ця думка не є повністю коректною. Згідно з чинним КПК України повноваження слідчого судді не є обмеженими лише тим, що потрібно перевірити законність та обгрунтованість обмеження конституційних прав і свобод осіб у конкретному кримінальному провадженні. Так само він контролює питання додержання інших прав і законних інтересів суб'єктів під час проведення досудового розслідування в тому порядку, який визначений КПК України.

На основі аналізу наукових поглядів щодо сутності судового контролю В. В. Косов дійшов висновку, що «судовий контроль у досудовому провадженні варто розглядати як функцію судової влади, яка реалізується через повноваження слідчого судді з перевірки рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування за скаргами учасників кримінального провадження» [2, с. 7].

О. Г. Русанова пропонує розгорнуте визначення судового контролю. На її думку, це специфічний вид судової діяльності, який не пов'язаний безпосередньо з відправленням правосуддя, але спрямований на захист прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження та їхнє негайне й беззаперечне поновлення в разі порушень з боку службових осіб органів досудового розслідування чи прокурора. Цей вид діяльності здійснюється на всіх стадіях кримінального провадження з ініціативи суб'єктів, що виконують функції розслідування та прокурорського нагляду, під час подання ними клопотань про дозвіл на проведення окремих слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій, а також застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Крім того, до суб'єктів, які можуть ініціювати судовий контроль, належать потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їхні представники та законні представники, підозрюваний, його захисник і законний представник [3, с. 21].

Також у правових джерелах можна зустріти різні позиції щодо того, яку функцію виконує судовий контроль у кримінальному провадженні. Наприклад, науковиця Т. Г. Ільєва вказує, що це напрям діяльності слідчого судді на стадії досудового розслідування, а також під час застосування екстрадиційної процедури, спрямований на забезпечення законності рішень і дій слідчого та прокурора з метою дотримання прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні [4, с. 6].

Запропоноване визначення, на нашу думку, потребує уточнення, оскільки воно створює враження, що судовий контроль виступає лише як один із напрямів роботи слідчого судді, незважаючи на те, що інших напрямів у його функціях фактично не передбачено.

Ю. М. Грошевий і А. Р. Туманянц визначають функцію судового контролю як засновану на законі кримінально-процесуальну діяльність спеціально уповноваженого суб'єкта – слідчого судді, що реалізується через розгляд і вирішення клопотань і скарг сторін кримінального провадження, потерпілого, з метою захисту прав і свобод осіб. Ця діяльність має як превентивний, так і правовідновлювальний характер [5, с. 115].

Цілком обгрунтованою є позиція авторів, які зазначають, що судовий контроль не належить до правосуддя, оскільки під час його здійснення суд не розглядає питання доведеності обвинувачення чи відповідної кваліфікації, а сконцентровується на вирішенні проблем, які стосуються обмеження (або ймовірного обмеження) прав громадян, гарантованих Конституцією. Також рішення, ухвалені в межах судового контролю, мають допоміжний характер і сприяють забезпеченню умов для винесення законного вироку.

Дійсно, функція судового контролю не стосується визначення винуватості чи невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення [5, с. 115]. Отже, судовий контроль не може розглядатися як специфічна форма правосуддя, що здійснюється в досудовому провадженні. Варто також зазначити, що специфіка негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться за дозволом слідчого судді, додатково спростовує аргументи щодо віднесення судового контролю до різновидів правосуддя [6, с. 167].

Досліджуючи види судового контролю в кримінальному провадженні, варто відмітити, що за період, коли діяв КПК 1960 року в науковій літературі сформувалися дві основні позиції щодо цієї проблеми.

Прихильники першої позиції мали переконання, що судовий контроль може бути тільки подальшим, оскільки суд здійснює перевірку вже ухвалених органом дізнання, слідчим або прокурором процесуальних рішень на підставі скарг. Наприклад, Д. В. Філін стверджував, що виокремлення попереднього (дозвільного) контролю як самостійного виду є результатом «непорозуміння, зумовленого насамперед неправильним трактуванням дефініцій судового контролю у науковій і навчальній літературі» [7, с. 64].

Проте більшість науковців підтримували іншу позицію, згідно з якою судовий контроль у стадіях кримінального процесу, що передують судовим, має поділ на два види:

1. Попереджувальний (дозвільний) контроль – передбачає встановлення дозволу на застосування заходів кримінального процесуального примусу або проведення слідчих (розшукових) дій.
2. Подальший судовий контроль – має на меті розгляд скарг на процесуальні рішення, дії або бездіяльність органу дізнання, слідчого чи прокурора.

Провівши аналіз положень чинного КПК України, якими встановлено повноваження слідчого судді, Т. Г. Льєва обґрунтувала позицію щодо існування двох видів судового контролю в кримінальному провадженні: «1) попередній судовий контроль, коли слідчий суддя ухвалює рішення щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження та надає дозвіл на проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; 2) наступний судовий контроль, коли слідчий суддя розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора» [4].

Проте, на нашу думку, це твердження потребує уточнення. Певні права й обов'язки слідчого судді недоцільно відносити до вказаних видів судового контролю. А саме йдеться про такі повноваження, як встановлення та поновлення процесуальних строків, розгляду відводів, проведення допитів свідків, потерпілих під час досудового розслідування в судовому засіданні тощо. Саме тому, крім попереднього та наступного судового контролю, варто також виділяти третій вид, який охоплює повноваження слідчого судді, що не мають зв'язку з ухваленням рішень щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, видачею дозволів на проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій і розглядом скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора.

Питання щодо встановлення меж судового контролю є одним із основних у кримінальному процесуальному законодавстві, що врегульовує реалізацію слідчими суддями наданих їм повноважень. Науковці обговорюють потребу в перегляді цих меж.

Згідно з думкою окремих представників наукової спільноти дозвіл на примусове проведення освідування суб'єкта повинен надавати слідчий суддя. Акцентується увага на тому, що ст. 241 КПК України не встановлює обов'язку слідчого або прокурора клопотати перед слідчим суддею про надання дозволу на примусове проведення освідування, що є певною прогалиною, адже така дія впливає на особисті права. Проведення цієї процедури тільки на основі рішенням сторони обвинувачення може мати наслідком порушення таких прав. З метою покращення процедури проведення примусового освідування варто було б внести зміни в КПК України, зокрема зобов'язавши слідчого та прокурора отримувати дозвіл слідчого судді, причому лише в разі, коли інформацію щодо кримінального правопорушення та суб'єкта, який його вчинив, не можна отримати іншими способами.

Д. О. Савицький, досліджуючи питання перевірки підстав для проведення примусового освідування підозрюваного, потерпілого чи свідка, зазначає, що слідчий суддя є найкращим

органом для такої перевірки. Він, розглянувши всі наявні підстави, може дозволити або відмовити в наданні дозволу на застосування радикальних примусових дій, як це передбачено для примусового відібрання біологічних зразків (ч. 3 ст. 245 КПК України) або примусового проведення медичної чи психіатричної експертизи [8, с. 25].

Спеціалісти з кримінального процесуального права пропонують вилучити з ч. 2 ст. 81 КПК України норму щодо уповноваження слідчого суддю правом розглядати відводи на стадії досудового розслідування. Наголошується, що потрібно повернутися до усталеної практики вирішення відводів, яка мала місце згідно з ч. 2 ст. 58, ч. 3 ст. 60, ч. 2 ст. 62 КПК 1960 р. У той період питання щодо відводу прокурора на стадії досудового слідства вирішував прокурор вищої прокуратури, а заяви про відвід або самовідвід слідчого надходили на розгляд прокурору. Рішення про відвід перекладача, експерта та спеціаліста ухвалювали слідчий або прокурор.

Проте вбачається, що ч. 2 ст. 81 КПК України доцільно не змінювати. Під час розгляду слідчим суддею скарг і клопотань щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження та встановлення дозволу на здійснення певних процесуальних дій може стати відомим той факт, що є підстави для відводу прокурора, слідчого, захисника, представника, спеціаліста, перекладача, експерта або секретаря судового засідання. Видається логічним, що такі відводи має вирішувати саме слідчий суддя, який контролює конкретний судовий процес.

Р. І. Тракало наполягає на доцільності розширення переліку прав слідчого судді. На його переконання, така процесуальна дія, як повідомлення про підозру, має відбуватися виключно в присутності слідчого судді, що стане додатковою гарантією захисту прав особи. Це також дасть змогу уникнути зловживань і підвищить відповідальність слідчого та прокурора [9, с. 15].

З такою позицією досить важко погодитись. Участь суб'єкта, що є представником суду, яким виступає слідчий суддя, у процесі повідомлення про підозру не є доречним щодо причини відсутності факту участі цього суб'єкта на початковому етапі дії та неможливості встановлення визначеної процесуальної форми вказаних правовідносин. Також у ст. 194 КПК України визначено обов'язок слідчого судді під час розгляду клопотання із застосування запобіжного заходу вивчити питання щодо обґрунтованості підозри в скоєнні кримінального правопорушення. Отже, не є доцільним, участь слідчого судді, як пропонують деякі науковці, під час проведення такої процесуальної дії, як повідомлення особі про підозру.

У правових джерелах відмічається, що «необхідність обов'язкового погодження з прокурором клопотання про застосування всіх запобіжних заходів може уповільнити процес розкриття злочинів. Оскільки домашній арешт є другим за ступенем суворості заходом після тримання під вартою, доцільно залишити щодо нього процедуру подання клопотань, передбачену ч. 4 ст. 176 КПК України, а обрання особистого зобов'язання, особистої поруки та застави залишити в компетенції слідчого» [10, с. 319].

Таку саму позицію висловлюють у своїх наукових доробках Л. Д. Удалова, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, Т. Г. Ільєва, які вказують, що «положення ч. 4 ст. 176 КПК, яке передбачає застосування слідчим суддею будь-яких запобіжних заходів, не узгоджується з ч. 2 ст. 29 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути заарештований або утримуватись під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, визначених законом. Тому в інших випадках обмеження особистої свободи не потрібне судове рішення. У ч. 4 ст. 176 КПК варто уточнити, що слідчий суддя приймає рішення тільки про застосування запобіжних заходів у вигляді тримання під вартою та домашнього арешту, а інші заходи мають застосовуватися за рішенням слідчого та прокурора» [11, с. 57].

Видається, що, крім тримання під вартою та домашнього арешту, запобіжний захід як застава має застосовуватися за ухвалою слідчого судді. Інші заходи мають встановлюватися постановою слідчого або прокурора.

Висновки. Отже, судовий контроль у кримінальному процесі полягає в діяльності слідчого судді на стадії досудового розслідування та в екстрадиційній процедурі, в межах повноважень, наданих йому КПК України, з метою забезпечення своєчасного захисту прав, свобод і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. Повноваження слідчого судді в частині судового контролю повинні бути закріплені в окремій главі КПК України.

Варто розширити межі судового контролю в кримінальному провадженні. Слідчий суддя уповноважений ухвалювати рішення щодо: ексгумації трупа, якщо родичі померлого мають заперечення проти цього; проведення примусового освідчування суб'єкта; усунення захисника від участі в провадженні, якщо останній проявляє зловживання наданими йому повноваженнями та чинить перешкоди для встановлення обставин кримінального правопорушення, а також є іншим учасником у цьому кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальова Н. В. Слідчий суддя, як представник судової влади під час досудового провадження. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 5 жовт. 2012 р. / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Х. : ХНУВС, 2012. С. 311–314.
2. Косов В. В. Суб'єкти судового-контрольного провадження на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса, 2012. 20 с.
3. Русанова О. Г. Судовий контроль за законністю початку кримінального провадження. *Перспективи розвитку діяльності органів досудового розслідування: процесуальний та організаційний аспекти* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 29 квітня 2013 р. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 20–28.
4. Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К., 2014. 20 с.
5. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. Тація В. Я., Грошевого Ю. М., Капліної О. В., Шило О. Г. Х. : Право, 2013. 824 с.
6. Полухович О. Співвідношення функцій правосуддя та судового контролю при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій: питання теорії та практики. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 166–173.
7. Філін Д. В. Функції суду в досудових стадіях кримінального процесу. *Право України*. 2005. № 1. С. 63–65.
8. Савицький Д. О. Захист прав особи при проведенні освідчування. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : зб. матер. наук.-практ. конф., м. Київ, 8 листоп. 2012 р. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 24–26.
9. Тракало Р. І. Судовий контроль за дотриманням права на повагу до приватного життя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К., 2014. 20 с.
10. Безрукава А. Умови обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. *Право України*. 2013. № 6. С. 316–321.
11. Функція судового контролю у кримінальному процесі : моногр. / Удалова Л. Д., Савицький Д. О., Рожнова В. В., Ільєва Т. Г. К. : Центр учбової літератури, 2015. 176 с.

REFERENCES

1. Kovalova N. V. Slidchiy suddia, yak predstavnyk sudovoi vlady pid chas dosudovoho provadzhennia. *Aktualni problemy zastosuvannia novoho kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy ta tendentsii rozvytku kryminalistyky na suchasnomu etapi* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 5 zhovt. 2012 r. / MVS Ukrainy ; Khark. nats. un-t vnutr. sprav ; Kryminolohichna asotsiatsiia Ukrainy. Kh. : KhNUVS, 2012. S. 311–314.
2. Kosov V. V. Subiekty sudovoho-kontrolnoho provadzhennia na dosudovykh stadiakh kryminalnoho protsesu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.09. Odesa, 2012. 20 s.
3. Rusanova O. H. Sudovyi kontrol za zakonnistiu pochatku kryminalnoho provadzhennia. *Perspektyvy rozvytku diialnosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannia: protsesualnyi ta orhanizatsiinyi aspekty* : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Luhansk, 29 kvitn. 2013 r. Luhansk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 2013. S. 20–28.

4. Ilieva T. H. Funktsiia sudovoho kontroliu u kryminalnomu protsesi : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.09. K., 2014. 20 s.
5. Kryminalnyi protses : pidruchnyk / Yu. M. Hroshevyi, V. Ia. Tatsii, A. R. Tumanians ta in. ; za red. Tatsiia V. Ia., Hroshevoho Yu. M., Kaplinoi O. V., O. H. Shylo. Kh. : Pravo, 2013. 824 s.
6. Poliukhovych O. Spivvidnoshennia funktsii pravosuddia ta sudovoho kontroliu pry zdiisnenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii: pytannia teorii ta praktyky. *Publichne pravo*. 2016. № 2. S. 166–173.
7. Filin D. V. Funktsii sudu v dosudovykh stadiiakh kryminalnogo protsesu. *Pravo Ukrainy*. 2005. № 1. S. 63–65.
8. Savytskyi D. O. Zakhyst prav osoby pry provedenni osviduvannia. *Rozkryttia zlochyniv za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy* : zb. materialiv nauk.-prakt. konf., m. Kyiv, 8 lystop. 2012 r. K. : Nats. akad. vnutr. sprav, 2012. S. 24–26.
9. Trakalo R. I. Sudovyi kontrol za dotrymanniam prava na povahu do pryvatnogo zhyttia : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.09. K., 2014. 20 s.
10. Bezrukava A. Umovy obrannia zapobizhnoho zakhodu u vyhliadi domashnoho areshtu. *Pravo Ukrainy*. 2013. № 6. S. 316–321.
11. Funktsiia sudovoho kontroliu u kryminalnomu protsesi : monohr. / Udalova L. D., Savytskyi D. O., Rozhnova V. V., Ilieva T. H. K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2015. 176 s.

B. S. Dekhtiar. CONCEPT, TYPES AND LIMITS OF JUDICIAL CONTROL IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

The article is devoted to the disclosure of the concept, types and limits of judicial control in the criminal process of Ukraine. It is indicated that the issue of establishing the limits of judicial control is one of the main ones in criminal procedural legislation. It is concluded that judicial control in criminal proceedings consists of the activities of the investigating judge at the stage of pre-trial investigation and in the extradition procedure, within the limits of the powers granted to him by the Code of Criminal Procedure, in order to ensure timely protection of the rights, freedoms and legitimate interests of persons in criminal proceedings. The need to expand the limits of judicial control in criminal proceedings is emphasized. The investigating judge is authorized to make decisions regarding: exhumation of the corpse, if the relatives of the deceased have objections to this; conducting a compulsory examination of the subject; removing the defense attorney from participation in the proceedings, if the latter abuses the powers granted to him and obstructs the establishment of the circumstances of the criminal offense, and is also another participant in these criminal proceedings.

Keywords: *judicial control, limits, types of judicial control, investigating judge.*